

УДК [94+929.82-94] (477) «1918/1919»

УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ ТА ВИЗВОЛЬНА БОРОТЬБА 1918-1919 рр. У МЕМУАРНІЙ СПАДЩИНІ ЄВГЕНА КОНОВАЛЬЦЯ

Владислав Пархоменко

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського
Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24
e-mail: vlad7074@mail.ru

Звернення до історико-мемуарних праць, присвячених подіям Української революції, крім суто наукового значення, умотивоване і виразною практичною потребою, адже розбудова суверенної України вимагає неупередженого дослідження, вивчення та використання досвіду державотворчих процесів 1917-1921 рр. Важливим джерелом при висвітленні визвольної боротьби й історії українських збройних сил 1917-1921 рр. є спогади колишнього командира полку, дивізії, «Осадного корпусу» та групи Січових стрільців полковника Євгена Михайловича Коновальця (1891-1938). Його військово-політична діяльність належним чином висвітлена у публікаціях М. Ковальчука [1], І. Дерев'яного [2], С. Литвина [3].

Проте метою даної статті є опрацювання безпосередньо мемуарних свідчень Є. Коновальця, виявлення мотивації їх написання, визначення інформативного значення спогадів в якості історичного джерела.

Народився майбутній автор мемуарів у вчительській родині на Львівщині. Будучи студентом Львівського університету вів активну громадсько-політичну діяльність. З початком Першої світової, мобілізований до австро-угорської армії. У 1915-1917 рр. перебував у російському полоні. Влітку 1917 р. Євген Коновалець приїжджає до Києва і разом з іншими полоненими офіцерами приймає участь у створенні найбільш боєздатного військового підрозділу Центральної Ради – куреня Січових стрільців. Формування загону із військовополонених українців-галичан знайшло належне висвітлення у мемуарній літературі осіб, причетних до його організації. Так, за словами В. Кучабського, галичани-полонені «здирали австрійські відзнаки зі своїх мундирів і, як хто міг, почали втікати з російських таборів ...звідусіль потягли усі

найсмівливіші, найбільше національно-революційні елементи Галичини із таборів полонених, щоби піти на службу Українській Державі» [4].

Отже, у листопаді 1917 р. у Дарницького таборі полонених під Києвом розпочалося формування галицького куреня Січових стрільців [5]. Незабаром цей підрозділ перетворився на першорядну бойову одиницю, що захищала Центральну Раду навіть під час гетьманського перевороту 29 квітня 1918 р. [6].

Саме з опису подій весни 1918 р. у Києві і розпочинає мемуарист свої свідчення про участь у збройній визвольній боротьбі 1918-1919 рр.

У 1928 р. на шпальтах празької «Розбудови нації» з'явилися спогади Євгена Коновальця «Причинки до історії Січових Стрільців в Українській революції» [7]. У вступі до спогадів мемуарист викладав мотивацію їхнього написання, наголошуючи насамперед на потребі дати об'єктивне висвітлення історії цього військового формування Армії УНР та спростувати численні спроби негативного забарвлення легенди щодо ролі, яку відігравали в Українській революції Січові стрільці. Полковник обіцяв читачам «від першої особи» з'ясувати суперечливі епізоди історії очолюваної ним військової формації, аргументовано спростувавши фальшиві закиди на її адресу: «Я далекий від бажання шукати оправдуючих аргументів на все, що торкається Січового Стрілецтва та, зокрема, моєї особи. Тим більш не можу вважати всіх моментів з історії Січових Стрільців безумовно правильними й доцільними. Січові Стрільці самі не замикають очей на власні промахи і не стараються закрити їх другим» [8].

Слушно вважаючи «найбільшим лихом» «відсутність цілоти архіву корпусу Січових

Стрільців», Є. Коновалець, тим не менше, висловлював стриманий оптимізм щодо корисності для майбутнього історіографа визвольних змагань зафіксованих на письмі свідчень безпосередніх учасників революційних подій: «Будемо сподіватися й віримо, що прийде час, коли й архівальні документи побачать світ і будуть підтвердженням понижчих заміток. Поки що треба користуватись здебільшого пам'яттю й для того поминути мовчанкою все те, що вже затерлось у пам'яті» [9].

Спогади Є. Коновальця (відомі згодом під дещо скороченою назвою – «Причинки до історії Української революції») планувалося включити складовою частиною до збірника, присвяченого історії київських Січових стрільців. Вихід у світ цього видання – альманаху «Золоті Ворота» – був відтермінований, аж поки нарешті він не з'явився друком у Львові 1937 р., і був перевиданий вже у незалежній Україні [10].

Обставини написання вищезгаданих мемуарів Є. Коновальця оприлюднив майже через півстоліття активний учасник Української революції 1917-1921 рр., західноукраїнський політик І. Кедрин-Рудницький. Розповідаючи історію первісного тексту спогадів колишнього командира Січових стрільців, він подавав цікаву для справи відтворення їх автентичного тексту деталь: редактори «Розбудови Нації» вдалися до цензурування тексту рукопису. В оригіналі споминів згадувалося про те, що Є. Коновалець звернувся до польського Генерального Штабу з пропозицією відвести Армію УНР, розташовану на крайньому правому крилі польсько-українського антибільшовицького фронту, у Карпати. Після того доповнивши її так званою бригадою А. Кравса, яка була інтернована у таборі Німецького Яблонного у Чехословаччині, завдати у відповідний момент удар по більшовикам від півдня. Однак, ця пропозиція була відкинута польськими військовими та ЗУНР з наступних міркувань: «Найбільш опозиційним був Президент ЗУНР в екзилі д-р Євген Петрушевич, якому формально підлягала згадана бригада у Німецькому Яблонному, бо він уважав її за зав'язок української армії у випадку, коли б Антанта признала державну незалежність Східній Галичині» [11]. Натомість, зауважу-

вав І. Кедрин: «Плян Євгена Коновальця був мудрий: він давав змогу решткам Армії УНР перейти на чеську сторону у випадку прогри у війні проти большевиків й опинитися радше у чеському як польському таборі полонених чи згинуті з рук большевиків. Але редакція «Розбудови Нації» викреслила той уступ...» [12].

Отже перейдемо до матеріалів написаних мемуаристом.

Розповідаючи про події, що передували гетьманському перевороту 1918 р., Є. Коновалець зазначав, що стрілецьтво на той момент розчарувалося у політиці Центральної Ради. «Ми були змушені ставитись критичніше до діяльності діячів Центральної Ради, бо бачили наочно, що їхня політика вводить у краю замість ладу щораз більшу анархію, яка не тільки виключає організацію війська, але веде державу до неминучої руїни» [13]. У спогадах, хоч і не так детально, як у В. Кучабського, зображено перебіг подій пов'язаних із гетьманським переворотом. Так, Є. Коновалець під час особистої зустрічі з М. Грушевським, попередив його про можливість розпуску німцями Центральної Ради. Але М. Грушевський запевнив, що за його даними українській владі нічого не загрожує. Заява голови Ради заспокоїла стрілецьтво, яке за твердженням мемуариста було готовим зі зброєю виступити на захист УНР [14].

Цікавий факт наводиться Коновальцем у спогадах – через Софійську площу де якраз відбувалося урочисте проголошення гетьманом П. Скоропадського, пройшов стрілецький кулеметний відділ (мав на озброєнні 12 кулеметів) на чолі з сотником Черником. Як вказує мемуарист, у сотника був шанс змінити перебіг подій, запобігнув обранню Скоропадського гетьманом, але він як дисциплінований військовий лише виконав наказ – доставив кулемети до будинку Центральної Ради [15]. Відмова стрільців визнати гетьманом П. Скоропадського призвела незабаром до роззброєння німцями цього підрозділу [16].

Проте у серпні Коновалець одержав від гетьмана дозвіл на формування окремого загону Січових стрільців із місцем дислокації у Білій Церкві. У спогадах він, як і чимало інших мемуаристів, звинуватив гетьмана

у збільшенні російської присутності в армії, а саме так званих білогвардійських добровольчих «дружин». Адже без патріотично налаштованого офіцерства «не можна було створити української національної армії навіть тоді, коли б німці дали дозвіл» [17]. Мемуарист залишив і власну характеристику П. Скоропадського. «Майже у кожній розмові зі мною [гетьман] підкреслював, що кермується він лише добром України, та нарікав, що українці не хочуть його підтримати, але одночасно оточував себе людьми крайньо ворожими до всього українського» [18].

У листопаді 1918 р. Січові стрільці стали військовою опорою новоствореної Директорії, яка розпочала збройне повстання проти Гетьманату. Мотивацію переходу січовиків на бік Директорії мемуарист пояснив тим, що «звільнив нас від вірності Скоропадському його універсал про федерацію з Росією» [19].

Є. Коновалець відкидає звинувачення нібито у зраді стрілецтвом інтересів Галичини, – саме там проголошена у листопаді 1918 р. ЗУНР вела військові дії з поляками. «По нинішній день існують в Галичині люди, які почувають до січових стрільців глибокий жаль, немов вони забули свою «тіснішу батьківщину» й воліли заплутатися у «Наддніпрянську авантюру» замість спішити на поміч» [20]. Автор спогадів пояснював, що Січові стрільці, хоч і походять з Галичини, пов'язані передусім із державницькими інтересами Великої України; Київ – важливіший за Львів, а відправлення загону до Львова могло б привести до того, що і Києва не здобудуть, і Львів не втримають [21].

Залишаючи поза увагою військові дії та здобуття Києва, Коновалець лише відзначає, що стрілецтво було тією силою, що принесло перемогу Директорії. Щоправда значення Січового стрілецтва та їх перемог над урядовими загонами гетьмана, намагається спростувати колишній військовий міністр УНР генерал О. Греков. Так, він наголошує, що Директорія та стрільці йшли у тилу численних загонів повстанських отаманів і саме завдяки останнім змогли швидко захопити Київ [22].

У спогадах сучасників тих подій часто зустрічається твердження, що після здобуття Києва вся реальна адміністративна влада у

цей час належала командирі «Осадного корпусу» Січових стрільців Є. Коновальцю [23]. Цю тезу підтверджують також О. Греков і голова Директорії В. Винниченко, вказуючи, що єдиною силою, яка розпоряджалася всім у Києві стала «січова рада» [24; 25]. Такої ж точки зору дотримується і більшовик М. Майоров, який писав про розправу січовиків над радянськими профспілками. І що тільки численні скарги міністра праці УНР Л. Михайліва до С. Петлюри змусили Є. Коновальця відмовитися від розстрілів радянських активістів [26].

Сам Коновалець наголошував, що обшуки й арешти були необхідністю в умовах активізації у місті прорадянських сил. Адже «помешкання різних київських робітничих організацій дійсно використовували більшовицькі агітатори для своєї пропагандистської та шпійонської праці... Розстріли в Києві були, але їх проводили або саме ті частини, від яких осадний корпус старався звільнити Київ, або «різні» розвідки, що не підлягали контролю осадного корпусу» [27]. У цьому контексті мемуарист наголошував на вкрай негативному впливі «отаманщини». Так, він стверджував, що майже кожен з членів Директорії намагався мати свою власну військову частину, на яку міг би спиратися, як на свою гвардію, що зрозуміло не сприяло становленню регулярних збройних сил [28].

У спогадах і січових стрільців, і тогочасних політиків простежується теза про бажання стрілецтва, встановивши військову диктатуру, усунути від влади недієздатну Директорію. На думку генерала О. Грекова, будучи незадоволеними головуванням у Директорії В. Винниченка, командування стрільців планувало замінити його на С. Петлюру, передавши при цьому реальну владу у країні «січовій раді», зробивши Є. Коновальця керівником усього війська та фактичним диктатором [29]. Самі ж лідери «січової ради» не наважувалися на переворот, розуміючи, що більшість повстанських загонів не підтримає їх. Тому питання про владу обговорювалося на державній нараді 16 січня 1919 р. Представник стрілецтва О. Назарук, посилаючись на війну з більшовиками, запропонував змінити керівництво Директорії, передавши його від В. Винниченка С. Петлюрі. Однак при цьому

С. Петлюра позбавлявся військових повноважень, що переходили до Є. Коновальця. Проте більшість наради таку пропозицію відкинула [30].

Відкидаючи ці звинувачення Коновалець пише, що стрілецьтво вимагало від Директорії лише одного – міцної влади у країні та продуманої зовнішньої політики. Винниченко ж вів переговори з радянською Росією й одночасно направляв делегації до представників Антанти та вірив, що тасмна зброя французів – містичне «фіолетове проміння» і танки, на придбання яких виділено 15 млн. карбованців, швидко знищать більшовиків [31]. «Політика хитань між крайнощами – від московських більшовиків до французьких генералів – підірвала авторитет Директорії та впливала на всіх дуже деморалізуюче» [32]. Якщо вірити мемуаристу, то незабаром «стрілецька рада» прийняла рішення не втручатися у внутрішні справи, а сам він відмовився від запропонованого членства у Директорії [33].

Відмовившись від детального опису військових дій стрілецьтва проти більшовиків і денікінської Добровольчої армії у 1919 р., автор спогадів зупиняється на опису збройного заколоту П. Болбочана проти Директорії, який завершився невдачею [34].

Після військових поразок Директорії, 4 грудня 1919 р. на нараді С. Петлюри з командуванням армії УНР, прийнято рішення про розформування регулярних частин і переходу до партизанських методів боротьби. Демобілізації підлягали і Січові стрільці, проте несподіваний напад польських військ на м. Чорторию, призвів до роззброєння й інтернування січовиків [35]. Євген Коновалець потрапив спочатку до табору у Луцьку, а навесні 1920 р. перебрався до Чехословаччини. Тут він намагається сформувати українську дивізію, яку в умовах радянсько-польської війни, через Румунію можна було б зосередити на українській території, для подальшого наступу в одеському напрямку. Однак «невдача походу на Київ у 1920 році та доля армії Української Народної Республіки зробили наш план неактуальним» [36]. Подальша політична діяльність Є. Коновальця пов'язана вже з еміграційним періодом.

Отже мемуарні свідчення Є. Коновальця є

важливим інформативним джерелом з історії Української революції 1917-1921 рр. Не надаючи детального опису подій минулого, автор часто вступає у полеміку з іншими мемуаристами, особливо, коли це стосується оцінки участі січового стрілецьтва у визвольних змаганнях у Наддніпрянській Україні. У спогадах міститься цікавий матеріал про державницькі настрої галичан, їх власне бачення визвольних процесів у період спільної боротьби з військами УНР за соборну державність.

Таким чином, активне залучення мемуарної спадщини учасників визвольного руху сприятиме формуванню максимально об'єктивної картини перебігу історичних подій, причин їхньої незавершеності та відносної невдачі, активізуватиме подальший пошук шляхів вивчення державотворчих процесів початку ХХ ст. представниками сучасної історичної науки.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Ковальчук М. На чолі Січових Стрільців. Військово-політична діяльність Євгена Коновальця в 1917-1921 рр. / Михайло Ковальчук. – К.: Українська Видавнича спілка імені Юрія Липи, 2010. – 288 с.
2. Дерев'яний І. Сила волі. Євген Коновалець / Ігор Дерев'яний. – Львів: Часопис, 2013. – 128 с.
3. Литвин С. Полковник Євген Коновалець (до вінка на 70-у річницю загибелі) / Сергій Литвин // Воєнна історія. – 2013. – № 4-6. – С. 75-82.
4. Кучабський В. Від першопочинів до Проскурівського походу / Василь Кучабський // Історія січових стрільців. – К.: Україна, 1992. – С. 28-29.
5. Дашкевич Р. Про Січових Стрільців / Роман Дашкевич // Спогади і нариси – Львів: Піраміда, 2009. – С. 344.
6. Кучабський В. Від першопочинів до Проскурівського походу / Василь Кучабський // Історія січових стрільців. – К.: Україна, 1992. – С. 92-95.
7. Коновалець Є. Причинки до історії ролі Січових Стрільців в Українській революції / Євген Коновалець // Розбудова нації. – Прага, 1928. – Січень. – Ч. 1. – С. 18-23; Лютий. – Ч. 2. – С. 60-64; Березень. Ч. 3. – С. 104-110; Квітень. – Ч. 4. – С. 153-158; Травень. – Ч. 5. – С. 199-204; Червень. – Ч. 6. – С. 241-244.
8. Коновалець Є. Причинки до історії ролі Січових Стрільців в Українській революції // Розбудова нації. – Прага, 1928. – Січень. – Ч. 1. – С. 18.
9. Там само.
10. Коновалець Є. Причинки до історії української революції / Євген Коновалець // Історія січових стрільців. – К.: Україна, 1992. – С. 287-346.
11. Кедрин І. Життя – події – люди: Спомини і коментарі / Іван Кедрин-Рудницький. – Нью-Йорк: Червона Калина, 1976. – С. 298.
12. Там само.
13. Коновалець Є. Причинки до історії української революції. – С. 288.
14. Там само. – С. 289.
15. Там само. – С. 291.
16. Там само. – С. 293.

17. Там само. – С. 295.
18. Там само. – С. 296.
19. Там само. – С. 296.
20. Там само. – С. 297.
21. Там само. – С. 299.
22. Греков А. Переговоры украинской директории с французским командованием в Одессе в 1919 году (1918 и 1919 гг. на Украине) / Александр Греков // 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2004. – № 1-2. – С. 149.
23. Винниченко В. Відродження нації: Історія української революції, мартень 1917 р. – грудень 1919 р. / Володимир Винниченко. – К.: Вид-во політичної літератури, 1990. – Ч. 3. – С. 193.
24. Греков А. Вказ. пр. – С. 163.
25. Винниченко В. Вказ. пр. – С. 182.
26. Майоров М. Из истории революционной борьбы на Украине (1914-1919) / М. Майоров. – К.: Державне видавництво, 1922. – С. 104-105.
27. Коновалець Є. Причинки до історії української революції. – С. 322.
28. Там само. – С. 308.
29. Греков А. Вказ. пр. – С. 155.
30. Там само. – С. 156.
31. Коновалець Є. Причинки до історії української революції. – С. 312.
32. Там само. – С. 313.
33. Там само. – С. 316.
34. Там само. – С. 329.
35. Там само. – С. 337.
36. Там само. – С. 339.

Пархоменко Владислав *Українська революція та визвольна боротьба 1918-1919 рр. у мемуарній спадщині Євгена Коновальця*

У статті автором аналізується мемуарна спадщина діяча українського національного руху, командира корпусу Січових стрільців Є. Коновальця, в якості важливого інформативного джерела з історії Української революції.

Висвітлена полеміка автора спогадів з іншими мемуаристами щодо ролі стрільців у поваленні режиму Гетьманату, впливу січової ради на політику Директорії у перші місяці її перебування при владі. Показана оцінка Є. Коновальцем ролі Січових стрільців у становленні національної армії та збройної боротьби за українську державність у 1917-1921 рр.

Увага акцентується на персональній мотивації написання мемуарів, спробі пояснення мемуаристом невдач визвольного руху початку ХХ ст.

Ключові слова: Коновалець, мемуари, Українська революція, Січові стрільці

Пархоменко Владислав *Украинская революция и освободительная борьба 1918-1919 гг. в мемуарном наследии Евгения Коновальца*

В статье автором анализируется мемуарное наследие деятеля украинского национального движения, командира корпуса Сечевых стрельцов Е. Коновальца, в качестве важного информативного источника по истории Украинской революции.

Освещена полеміка автора воспоминаний с другими мемуаристами относительно роли стрельцов в свержении режима Гетманата, влияния сечевой рады на политику Директории в первые месяцы её пребывания у власти. Показана оценка Е. Коновальцем роли Сечевых стрельцов в становлении национальной армии и вооруженной борьбе за украинскую государственность в 1917-1921 гг.

Внимание акцентируется на персональной мотивации написания мемуаров, попытке объяснения мемуаристом неудач освободительного движения начала ХХ ст.

Ключевые слова: Коновалец, мемуары, Украинская революция, Сечевые стрельцы

Parkhomenko Vladislav *Ukrainian revolution and liberating fight in 1918-1919 in memoirs of Eugene Konovalets*

In the article the author analyzes memoirs heritage of the Ukrainian national movement figure, the commander of the corps of Sich shooters, E. Konovalets, as an important informative source in history of the Ukrainian revolution.

The subject of the article is the polemic of the memoirs author with other memoirists concerning a role of shooters in overthrow of the Hetmanate regime, the influence of Sich Rada on Directoire policy in the first months of its tenure. The assessment to a role of Sich shooters in formation of national army and armed fight for the Ukrainian statehood in 1917-1921 is shown by E. Konovalets.

The attention is focused on personal motivation of memoirs writing, memoirist's attempt of an explanation of liberation movement failures of the beginning of the XX century.

Keywords: Konovalets, memoirs, Ukrainian revolution, Sich shooters

Рецензенти:

Казьмирчук Г.Д., д.і.н., професор

Михайлуца М.І., д.і.н., професор

Надійшла до редакції 19.01.2016 р.